

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Факультет гуманітарних наук

Кафедра філософії та релігієзнавства

Кваліфікаційна робота

(освітній ступінь – «бакалавр»)

**на тему: «Сакральний простір: сучасні філософсько-
культурологічні інтерпретації»**

Виконав: студент 4-го року навчання,
Спеціальність: 033 Філософія
Літке Герман Германович

Керівник: Завгородній Юрій Юрійович,
доктор філософських наук

Рецензент _____
(прізвище та ініціали)

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою «_____»
Секретар ЕК _____
«_____» _____ 20__ р.

Київ 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	С. 3-5	
РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНІ МІРКУВАННЯ ЩОДО		
АНАЛІЗУ	С. 6-12	
РОЗДІЛ ІІ. Аналіз філософсько-культурологічних уявлень про сакральний простір.....		С. 13-37
ЧАСТИНА І. Структура дослідження другого розділу.....	С. 13-15	
ЧАСТИНА ІІ. Основний виклад.....	С. 16-37	
2.1. Перша група авторів.....	С. 16-24	
2.2. Друга група авторів.....	С. 24-31	
2.3. Третя група авторів.....	С. 32-34	
2.4. Четверта група авторів.....	С. 34-36	
2.5. П'ята група авторів.....	С. 36-37	
РОЗДІЛ ІІІ. Аналіз взаємодії людини з сакральним простором: взаємозв'язок станів свідомості та сакральних просторів.....		С. 38-46
ВИСНОВКИ.....	С. 47	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....		С. 48-50

ВСТУП:

Актуальність теми дослідження: тема нашого дослідження має справу з вічними питаннями, актуальність яких ниткою проходить з архаїчного минулого до сьогодення. Сакральний простір – це те, що в тій чи іншій формі було присутнє в культурі у різні часи: Іркалла, Ершету, Дуат, Сехет-Іару, Аїд, Тартар, Вальгалла, Ірій, *vahišta ahu, dužahu*, Шеол, рай, пекло, лока, джаннат, джаханнам і т.д. Перші взаємодії з сакральним простором народжуються з першими шаманськими, жрецькими, містичними, езотеричними вченнями. Взаємодія з сакральним простором була наявна у міфічні часи, не кажучи вже про давні містерії. Що маємо станом на зараз? Потрібно зауважити, що сакральне як оформлений концепт з'являється приблизно на межі 19-20 століття. Власне з цього моменту й набуває рамки також і концепт «сакральний простір». Починаючи, з 15-16 століття зароджувалася археологія, яка досягла буму у 19-20 столітті. Все більше і більше дослідників прилучалися до вивчення сакральних місць, святилищ та пам'яток. Близько 40-их років 20 століття виникає як самостійний академічний напрям сакральна географія. 1960-ті роки стають визначними – часи появи хіпі у США. Разом з хіпі у світ приходять культура психоактивних речовин, що відображає запити суспільства на зустрічі з іншою реальністю: ЛСД, мескалін та аяваска – стають предметами наукового дослідження. В межах таких серйозних змін з'являються дві постаті – Кастанеда та Ошо. 1970-ті роки – вибух Нью-ейдж. Починаються масові ретрити, шаманські подорожі, цікавість соціуму до теми станів свідомості. Головне, що ці вищезгадані відчутні зміни також призвели до змін у відношенні до простору: подорожі до сакральних місць стають мейнстрімом. Між іншим, буде доречно згадати виникнення екопсихології, глибинної екології та розвиток антропології свідомості, періоди цікавості фен-шуй та ландшафтом. Крім того, ми не згадали величезний внесок феноменології релігії у 20 столітті на дослідження практичного виміру сакрального простору: чого вартує одна з найпопулярніших робіт Отто «Священне». Окремим вузловим моментом є феномен Мірчі Еліаде з його неосяжним внеском у дослідження сакрального простору, а також посиленна

увага до протиставлення сакрального та профанного. Насправді насиченість доволі висока. Виходячи з цього викладу – стверджуємо широку популярність та багатоманіття теми нашого дослідження – її актуальність.

Стан наукової розробки теми: представляється широким колом сучасних дослідників, які внесли вагомий вклад в розуміння (у різних аспектах) сакрального простору. Це такі дослідники як: Рудольф Отто, Рене Генон, Мірча Еліаде, Віктор Тернер, Пол Тілліх, Гастон Башляр, Елізабет Робертс, Еліас Амідон, Енні Ділард, Джонатан Сміт, Хюстон Сміт, Арнольд Геннеп, Карлос Кастанеда, Маріанн Бест, Джозеф Кемпбелл, Карл Юнг, Мішель Фуко, Мартін Гайдеггер, Дайана Ек, Пол Деверо, Тарас Возняк, Меррел Вольф, Клайв Люїс та інші. Конкретно наша область дослідження обмежувалися дослідниками представленими у джерельній базі дослідження. Виходячи з переліку авторів, можемо стверджувати про розробку теми у багатьох напрямках починаючи від феноменології простору та закінчуючи підходами психологічно – ландшафтного аналізу. Крім філософських, релігієзнавчих робіт застосовувалися також дослідження з екопсихології, глибинної екології, антропології свідомості.

Об'єктом дослідження є сакральний простір і практична взаємодія з ним людини. **Предмет дослідження** – аналіз філософсько-культурологічних інтерпретацій сакрального простору та практичної взаємодії з ним людини

Мета дослідження – проаналізувати залучені концепції сакрального простору у різних його проявах як філософські, культурні, духовні, релігійні, психологічні, життєві. **Завдання включають:**

- Аналіз теоретичних підходів до розуміння сакрального простору.
- Дослідження практичних категорій взаємодії людини з сакральним простором.
- Дослідити перехід від теоретичного розуміння сакрального простору до взаємодії з ним: внутрішня трансформація людини, стани свідомості, причини та шлях.

Структура роботи: дослідження складається з першого розділу, другого розділу (складається з першої та другої частини), третього розділу, висновків, списку використаних джерел.

Теоретико-методологічні засади дослідження: **1. Комплексний підхід до вивчення сакрального простору**, який включає аналіз теоретичних і практичних аспектів. **2. Феноменологічний підхід** використовується для детального розгляду сприйняття сакрального простору і його впливу на свідомість індивідів. **3. Системно-структурний аналіз**, використовується для пошуку загальних структур у проявах сакрального простору **4. Категоріальний аналіз**, використовується для пошуку загальних категорій у практичній взаємодії суб'єкта та сакрального простору **5. Інтерпретаційний**, використовується у межах взаємозв'язку станів свідомості та сакрального простору, щоб описати стан та простір

Джерельна база дослідження: база представлена такими авторами як Рене Генон, Мірча Еліаде, Пол Деверо, Елізабет Робертс, Тарас Возняк, Маріанн Бест, Клайв Льюїс, Франклін-Меррел Вольф. Допоміжну функцію у додатковому зверненні виконують такі автори як Рудольф Отто, Володимир Топоров, Олег Мальцев, Карл Юнг, Джозеф Кемпбелл. Додатково були використані роботи Ю. Завгороднього, М. Холла, Н. Коломієць, С. Ванеян, А. Ващенко, О. Данчевської, А. Зеницина, А. Зигмонта, Є. Смульського, А. Жердевої, В. Шелюто, М. Фуко, М. Гайдегера В. Патерікиної, Н. Ростової та інших авторів, які доповнили цілісність дослідницького погляду.

Розділ I

Загальні міркування щодо аналізу

Зауваження щодо акценту уваги: в рамках висвітлення протиставлення теоретичного (в сенсі відстороненого від суб'єктивного, почуттєвого, життєвого, повсякденного) та якісного простору, ми перемикаємося між поняттями геометричного, фізичного, математичного, щоб показати ті чи інші аспекти простору як загального наукового концепту з характерними для нього рисами. З іншої сторони, ми намагаємося обґрунтувати сам перехід до якісного простору, тому у тексті можуть часто зустрічатися переходи поданні в дужках як фізичний, геометричний, математичний, та їх комбінації. Все це стосується дихотомії теоретичний – якісний, тому, з увагою до читача, вказуємо на такий момент.

Чіткий та об'єктивний опис простору? Що тут не так? Простір є незалежний та завжди (при різних умовах) такий же для всіх як і для мене? Коли мова заходить про кореляцію сприйняття та реальності – виникають певні проблеми. Кант, розглядаючи «чуттєвість», вказав дві апріорні форми її працездатності – це простір та час. Звернення до Канта обґрунтовується тим, що він чітко та логічно виводить простір не як об'єктивну зовнішню категорію, а як апріорну форму чуттєвості. І саме цей аргумент дає нам право говорити про простір як певне інтерсуб'єктивне узагальнення: як форма чуттєвості, що накладається на зовнішній світ. **Сприйняття** (у загальному значенні) ґрунтується на 1) чуттєвості (тобто як все завдяки чому сприймаємо емпіричну реальність) 2) почуттях 3) свідомості – її станах. Що таке простір та чим він відмінний від сприйняття простору? Ми вводимо таке розділення: є певна модель уніфікованого простору як простору – для – всіх та є простір якісний. Отож є два загальних види простору: простір – для – всіх (теоретично очищена від якісного сприйняття узагальнена модель, яка насправді є формою чуттєвості, що уявляється як вмістилище об'єктів) та простір якісний (що опосередковується сприйняттям у сенсі збереження ірраціонального та життєвого аспектів).

Потрібно зауважити, що нами не заперечується сучасне теоретичне (фізичне бачення) простору – часу як відносних, а просто не береться до уваги,

адже наше міркування виходить з людського якісного сприйняття, де домінує інший мотив. Також звертаємо увагу на важливий момент: простір як теоретична модель, так і якісний простір, мають спільний фундамент – чуттєвість. Їх різниця у тому, що теоретичний простір абстрагується від 1. почуттів та 2. станів свідомості: як раз ці два компоненти роблять простір неоднорідним. В цих просторах немає різниці у фундаменті, а розгалуження викликані характеристиками та протиставленням життєве – теоретичне, що беруться до уваги, й самим підходом. Приклад виведення теоретичного простору: ми чуттєво сприймаємо об'єкти, що розташовані у світі, зберігають відстань між собою, і тобто, мають вмістилище як умову їх розташування та потенційного існування. Звідси робимо висновок, що таке вмістилище є простір. І ось робиться узагальнення: об'єкт – простір – однорідність (адже пустотність є всюди однакова). Йде теоретичне (геометрично – фізичне) очищення, де постулюються властивості протяжності, ізотропності, мірності. Але точка А – це чуттєвість, форма чуттєвості. Приклади виведення якісного простору: 1. Суб'єкт фізично взаємодіє з певним місцем, що викликає переживання, яке в свою чергу розриває однорідність, а потім і усвідомлення якісної різниці суб'єктом. 2. Суб'єкт змінює стан свідомості – сприйняття змінюється – простір змінюється

Ми не можемо стверджувати гомогенність чисто з логічної точки зору. Апелюючи до повсякдення – простір має якісну складову, яка не може бути подана через теоретичну (геометрично – фізичну) парадигму. Виходить, що ми залишаємо можливість широкого коридору сприйняття простору, а саме розглядаючи простір як якісний.

Отже, відсторонюючись від теоретичного (геометрично – фізичного), ми йдемо до якісного простору, а під якісним простором ми будемо розуміти простір сакральний. Простір якісний також пов'язується з тим, хто сприймає якісність простору. Процес взаємодії з якісним простором відбувається завдяки **акту сприймання**, що складається з трьох вищезазначених елементів. Давайте поглянемо на ці важливі складові:

По-перше, ми покладаємо можливість для нашого аналізу виходити з положення про тісний взаємозв'язок почуття та простору. Значить, з цього положення ми приймаємо компонент почуттів у взаємодії між сакральним простором та суб'єктом, адже глибинні почуття є беззаперечним фактом взаємодії з сакральним простором.

Також додаємо: ми приймаємо ієрархію почуттів (будуть викладені у другому розділі дослідження) введених Рудольфом Отто у праці «Священне». Ось такі вищі почуття вже складно передати (містичні стани переживання сакрального), адже вони не можуть повністю розкластися на прості «атомарні елементи», бо втратять себе. Це схоже на момент переходу кількісного у якісне, де складно вхопити сам момент. Останнє, що потрібно зазначити по відношенню до почуття та простору – це про певний процес трансформації. Трансформація індивіда часто опосередкована глибинним почуттям, переживанням, емоцією: «Емоція – це, з одного боку, алхімічне полум'я, тепло якого дає всьому проявитись і жар якого *«omnes superfluitates comburit»*, тобто спалює усе зайве; а з другого боку, емоція - це той момент, коли сталь вдаряється об камінь і викрешує іскру: емоція є, власне, головним джерелом будь-якого усвідомлення. Без емоції неможливе жодне перетворення темряви на світло та інерції на рух» (Юнг, 2018, с 131-132).

По-друге, ми покладаємо можливість для нашого аналізу виходити з положення про вплив чуттєвого сприйняття (у сенсі орієнтованого на органи чуття) простору. Це як раз те, що відображає відносність, адже якщо виходити з тези про інтерсуб'єктивність форми чуттєвості, то ніяк не можна виходити з тези про інтерсуб'єктивність змісту чуттєвості. Сліпий буде сприймати світ без кольору, глухий ніколи не почує мелодію, а для жука світ не такий як для людини. Цими твердженнями ми хочемо зазначити обумовленість біологічними та фізіологічними аспектами. Заходячи наперед, це підводить нас до теми підходу в аналізі священних пам'яток та місць, яку чудово розкриває П. Деверо у своїй праці про таємниці священних місць (Деверо, 2008). Розуміючи проблему

відносності, він пропонує потенційно можливий системний підхід, виділяючи холістичне мислення як фундамент підходу.

По-третє, ми покладаємо можливість для нашого аналізу виходити з положення про тісний взаємозв'язок свідомості, її станів та простору. Чого ми підкреслюємо вплив свідомості як важливий у контексті розмови про сакральний простір? Логічним є те, що ми не можемо надати сутнісного значення окремим процесам та компонентам не співвідносячи їх з нашою свідомістю. Все багатоманіття емпіричного матеріалу, почуттів, образів, форм постають як цілісність у свідомості. Це ні в якому разі не означає, що ми звернули на стежку соліпсизму-ні. Це скоріше, певною мірою, технічний чи методологічний нюанс, й аж ніяк не говорить про прийняття верховенства тої стежки. Інший момент, є розуміння того факту, що одним з ключових аргументів (якщо не єдиним) підтвердження явищ психічного світу є наявність інших суб'єктів, апеляція до «Іншого». Справа не в очевидному доказі фундаментальних принципів як для себе, так і для іншого, а в потенційному підтвердженні чогось, що відбулося та відбувається: Меррел Вольф у своїй праці «Філософія свідомості без об'єкту» (Вольф, 2020), розглядаючи стани свідомості, звернувся до проблеми норми у психічних діагнозах. Він зазначав, що психічні розлади часто визначаються через апеляцію до більшості та норми (звідси невизнання справжності містичного досвіду великою кількістю психологів), що є не дуже сильним аргументом з боку психології. Адже, якщо б у більшості був психічний розлад, це було б визначено як норма, а «психічно здорові індивіди» маркувалися б як хворі. Те що бачить один – не бачить інший. Все це міркування веде нас до відкидання авторитету норми з одної сторони, але також і до потреби у свідченнях й описі з іншої. Опис станів, їх класифікація доволі не проста задача. Важливо зазначити проблему в аналізі станів, яку можна виразити твердженням: перебуваючи в одному стані свідомості, неможливо досягнути інший, допоки індивід не перейде в цей інший стан. Таким чином, неможливо досягнути погляд на речі одного стану свідомості з «позиції» іншого стану свідомості, адже стани мають різні рівні. Проблема опису в цьому ключі була частково вирішена

Вольфом (наскільки це було можливо), завдяки використанню математично-філософсько-поетичного поєднанню у викладі, використанням доцільних та високих аналогій, символів. Повертаючись до головного питання, а саме важливості висвітлення зв'язку сакрального простору та свідомості з її станами, то так чи інакше декілька з наявних дослідників зверталися до цього взаємозв'язку: Мірча Еліаде, Пол Деверо, Рене Ґенон, Елізабет Робертс. Однак найбільш повно та вичерпно провів аналіз Меррел Вольф. Така досягнута повнота пояснюється певними обставинами: по-перше, автор є практикуючим містиком, що досяг просвітлення, по-друге, Вольф має надзвичайно сильну філософську та математичну базу, також багату лексику; по-третє, спосіб оформлення (дві його поданих праці: «Шляхи в інші виміри» та «Філософія свідомості без об'єкта») є щоденниками процесу перетворення та зміни станів. Четверте-ціль робіт: показати читачу весь процес перетворення, щоб вказати шлях потенційним шукачам. Насправді, вказувати досягнення Вольфа можна довго, але в даному місці нас цікавить відповідь: «що по суті зробив Вольф?», Вольф в деталях описує кожен рівень свідомості та сакрального простору, попутно вказуючи умови існування, чи головні риси цих станів свідомості, та відповідного до станів свідомості, типів простору. Вибудував струнку та аргументовану ієрархію містичного підйому стан – простір, покладаючи свої слова аж на самі межі концептуального вираження. Вольф показує, що стан свідомості – це ключ до сакрального простору.

Останній комплекс аналізу: Обговорюючи почуття (у тому числі глибинні містичні переживання), ми згадали з вами категорію трансформації, й зараз, ми можемо переходити до елементів суто практичного характеру – взаємодія з сакральним простором. Розгортаючи фундамент нашого аналізу, було показано важливість сприйняття, чуттєвості і станів свідомості, що логічно підводить нас до іншого комплексу аналізу, який складається з чотирьох елементів: причина, ціль, шлях, трансформація. Давайте поміркуємо чому було обрано саме ці елементи, чому така кількість та чим вони важливі. Якщо звертати увагу на практичну взаємодію з сакральним простором, ми неодмінно ставимо

запитання «навіщо?», «яка причина?», а саме в аспекті розгляду паломництва як зовнішнього шляху та практики як внутрішнього шляху. **Категорії причини, цілі, шляху, трансформації** – це основні категорії, що першочергово вбачаються при розгляді взаємодії індивіда та сакрального простору. Це власне і є практичний аспект сакрального простору. Звертаючись до різноманітних релігійних традицій, міфів, містичних «таємниць» та досвіду, пам'яток, священних місць – бачимо практичний аспект. Це пояснюється тим, що основна характеристика людини – простору є творчий акт та взаємодія. Будь-який простір та місце надає своє поле можливостей, кожен має свою можливу кількість комбінацій та дій. Сам процес входження у сакральний простір передбачає параметри входження: параметри – це певна плаваюча кількість критеріїв, які необхідно виконати для успішного входження.

Повертаючись назад, до **обґрунтування використання** категорії причини, маємо тезу – людина не може свідомо почати рух без причини. Ця категорія вміщується у людину, допомагає освоїти простір. Пошук (є до речі елементом шляху) починається з усвідомлення потреби у зміні теперішнього стану справ – тобто маємо причину пошуку у вигляді потреби у зміні. Всі можливі взаємодії обумовлені причиною, що покладається індивідом; виходячи з цього факту, ми покладаємо її як фундаментальну також і у нашому аналізі сакрального простору. Причина взаємодії з сакральним простором нерозривно пов'язана з потенційним результатом взаємодії, а саме з ціллю. Виникає зв'язок: рушійний елемент – рух – направлення руху. Індивід тримає в голові розуміння навіщо та куди рухається. Нерозривність двох елементів може бути продемонстрована на наступному прикладі: причина страждання бажання – я хочу позбутися страждання, тому маю позбутися бажання. Тут ми маємо причину – початок руху у вигляді страждання, тобто переживання чи усвідомлення страждання, яке викликає потребу у пошуку з ціллю позбутися страждання. Ми надали розгорнуту взаємодію двох елементів аналізу та обґрунтували їх використання, тому перейдемо до наступної пари шлях – трансформація. Наочно показано дві точки як причина та результат, також різні

стани А та Б, де лінія між ними – це шлях. Причина руху та ціль руху пов'язуються самим рухом. У вимірі нашого аналізу під такою пов'язаністю ми розуміємо наступне: лінія, яка пов'язує причину та ціль називається шлях, а процес руху по такій лінії називається трансформація. Процес передбачає набуття та перетворення «зустрічних змістів», й важливо, що сакральний шлях сам по собі є якісним, отож «змісти» несуть трансформаційний характер. Завершуючи нашу розмову про обґрунтованість нашого аналізу, звернемо увагу на сам аспект входження – допуску у сакральний простір. Звернемо увагу до нашого третього розділу: **«Аналіз взаємодії з сакральним простором: взаємозв'язок станів свідомості та сакральних просторів»**, в якому основну увагу буде приділено моментам та опису вищезазначеної взаємодії, аспект входження у сакральний простір та його умови, взаємозв'язок станів свідомості та сакральних просторів й більш дрібні моменти.

Таке пояснення дає нам можливість обґрунтовано викласти останній компонент аналізу, тому давайте до нього повернемося. Аспект входження у сакральний простір, про який ми згадали, буде розглядатися у контексті стану свідомості як умови такого входження. Цей компонент буде лише побіжно зачеплений, не матиме обширного огляду, й скоріше буде нести другорядний характер. По при це, ми аж ніяк не зменшуємо його важливість, а його другорядність пояснюється наявною структурою та взаємозамінністю з поняттям стану свідомості, бо стан це вже умова. Однак, ми бачимо необхідність окремого підкреслення «умови» у даній праці, задля повноти викладу.

Провівши таку детальну аргументацію, ми бачимо внутрішню логічність обраних елементів у їх взаємозв'язку та послідовності, а також достатню підставу такого вибору, і головне, важливість даних елементів у нашому аналізі. Як висновок перерахуємо компоненти нашого аналізу у контексті підходу до сакрального простору: 1) стан свідомості, 2) почуття, 3) сприйняття, 4) трансформація суб'єкта, 5) шлях, 6) аспект входження у сакральний простір.

РОЗДІЛ II. Аналіз філософсько-культурологічних уявлень про сакральний простір.

Частина I. Структура дослідження першого розділу

Даний розділ є теоретичним. Ми акцентуємо нашу увагу на поглядах дослідників щодо сакрального простору, але й також берем до розгляду певні практичні аспекти, що просто неможливо уникнути. Структура нашого викладу буде мати послідовний характер. Фундаментом цього розділу є такі автори як Рене Генон (1886-1951), Мірча Еліаде (1907-1986), Пол Деверо (нар. у 1945), Елізабет Робертс, Тарас Возняк (нар. 1957), Маріанн Бест, Клайв Люїс (1898-1963). Допоміжну функцію у додатковому зверненні виконують такі автори як Рудольф Отто (1869-1937), Володимир Топоров (1927-2005), Олег Мальцев (нар. 1975). Представлені автори поділяються нами на групи: **Перша група** – Рене Генон та Мірча Еліаде (додаток Отто до Еліаде). **Друга група** – Пол Деверо (Олег Мальцев додаток до Пола Деверо), Елізабет Робертс, Тарас Возняк (з певними нюансами). **Третя група** – Тарас Возняк. **Четверта група** – Маріанн Бест (Володимир Топоров додаток). **П'ята група** – Клайв Люїс.

Перша група утворена по принципу пошуку єдності у релігійних традиціях. Генон робить узагальнення через езотеричну єдність, Еліаде робить узагальнення через наукову та у сенсі стійких структур. **Рудольф Отто** використовується у взаємозв'язку з Еліаде у першому розділі дослідження, коли заходить розмова про психологічні аспекти взаємодії (переживання-почуття) з сакральним простором. **Генон** розглядає всі езотеричні, містичні, релігійні традиції через призму єдиного сакрального простору, а саме як головне – другорядне. Всі існуючі традиції є відсиланням на колись явну та найвищу духовну реальність. У процесі сходження почалося фрагментування традицій та сакральних просторів. Задача Генона – зібрати до купи ці фрагменти та показати суть трансцендентного, наша – поглянути на процес такого збирання. **Еліаде** розглядає велику кількість релігійних форм, явищ, фактів. Еліаде виводить “нитки”, показує стійкість у структурному сенсі та феноменологічному (сутність). Зчитується вплив інтегрального традиціоналізму Генона. Отже, нам

безпосередньо цікава дихотомія сакральне/профанне, універсальні структури сакрального простору, універсалізація (процес) у компаративному аналізі різних релігійних «історій». Перша група – це дослідники, що підводять релігійні факти під загальний виток для цих фактів

Друга група утворена по принципу бачення простору як цілісної життєвої системи з сакральними місцями: погляд на середовище як життєвість, що виливає інформацію у простір та впливає на свідомість. Возняк, як і Робертс, розглядають «феномени простору», але з великою різницею у «стилі» та підході. Мальцев додається у розмові про системний підхід та мислення. Надзвичайно тісно вбачається зв'язок Деверо та Робертс через їх ландшафтний інтерес. **Робертс** зосереджується на взаємозв'язках між людським духом та природним світом, на вивченні як людська свідомість впливає на екологічні кризи. Також зосереджує увагу на дослідженні психологічних аспектів взаємодії людини з довкіллям, пропагування гармонійних стосунків між людьми та природою. Й головне, що відображає тісний взаємозв'язок – це твердження, що в основі нашого досвіду місця лежить багатовимірною взаємністю з навколишньою територією. У **Деверо** особливою увагою огорнуті давні священні місця, антропология свідомості та сучасні дослідження свідомості. Сюди також відносимо цілісний підхід, цілісне бачення сакральних пам'яток, зображення взаємозв'язку між елементами цілого: 1. Індивід як реципієнт інформації (як ціле), 2. Сакральна пам'ятка та простір як джерело таємної інформації (що є цілим). Позиція щодо навколишнього середовища як відкритої системи з явними та неявними типами зв'язків. Суб'єкт та об'єкт як системи. Все – велике ціле.

Третя група є представленням Возняка у оригінальному світлі, адже процес викладу його поглядів тяжко звести до тої чи іншої групи. Погляди Возняка виходять далеко за межі дослідження, тому ми зосередимо увагу на тому, що важливо для нас. Сукупність інтересу виражають такі праці: «Феномен міста», «ТА МЕТА ТА ФУЗІКА КАРПАТ», «Феномен місця», «О-мовлення місця». Головними для нас є дві речі: 1. Підхід Возняка до розгляду простору, 2. Сам розгляд та аналіз. Узагальнюючи, говоримо про представлення простору як

“цільної життєвості” з живими феноменами, що взаємодіють з людиною у контексті буденного сприйняття. Більш конкретно – цікавить аспект таємниці такої життєвості, момент сакральності: процес виринання з буття реального (для людини повсякдення) світу сутностей. Такий процес відсилає нас до двох просторів: 1. Видимого профанного, просякненого буденним життям, саме людського, 2. Сакрального, що не доступний для раціонального охоплення, а охоплюється містичним злиттям, через переживання залученості та співбування.

Четверта група утворена по принципу подібності предмету аналізу – це взаємодія у племен з сакральним простором та їх уявлення щодо нього. У **Бест** ми зосередили свою увагу на дослідженні взаємодії з сакральним простором та землею корінного населення Австралії, через потребу в розумінні абсолютного впливу сакрального простору, а також потребу у висвітленні «чистих» взаємозв’язків, не обтяжених надмірною раціоналізацією. Окремим інтересом виявився процес продукування зв’язків сакральним простором на землю: «Час Мрій», як сакральний фундамент для зв’язків з навколишнім середовищем. Ще одною причиною звернення є спроба поглянути на «життєвість простору» у сенсі комунікативної насиченості та програмування простором – духовним світом людського сприйняття. **Звернення до Топорова** в рамках нашого дослідження обумовлено його однією працею – «Первісні уявлення про світ (загальний погляд)». Таке звернення є невеличким додатком до дослідження Бест про австралійські племена, й обґрунтовано потребою у висвітленні стійких елементів взаємодії з сакральним простором. Тобто представлення комплексу, що опосередковується сакральним простором й є його «похідним моментом».

П’ята група не поєднується з іншими групами. Є окремою оригінальною презентацією поглядів у християнській парадигмі. У **Люїса** ми поглянемо на аналіз простору опосередкований однією релігією. Звернемо увагу на аргументи «людини повсякдення», не обумовлені науковим підходом. Також розглянемо уявлення про сакральний простір, та стисло, категорії причини, цілі, трансформації.

Частина II. Основний виклад:

Перша група авторів

Рене Генон – засновник інтегрального традиціоналізму. У цьому сенсі відбувається перекликання з Деверо у інтенції до універсального та всезагального, у пошуках стійких паттернів як у Еліаде. Генон звісно бере до уваги «культурну єдність», тобто наводить аналогії переважно культурного (чи краще культурно-релігійного-езотеричного) гатунку: Агартха, Тула, Парадеша, Центр Світу. Якщо взяти до уваги вступне слово Стефанова – можна побачити «Шамбала», що може вказувати на стійку модель верх – низ: Агартха – Шамбала, де можливе взаємозамінювання. Сам метод пошуку аналогій має у фундаменті мотив прилучення до єдиного сакрального джерела – простору. Всі приведені Геноном переплетіння – це фрагменти різнорівневого цілого з «різним духовним коефіцієнтом». Різниця в рівнях – наслідок сходження сакрального знання чи «сакральної енергії». Збирання фрагментів різного рівня має на меті осягання, що є компонентом духовної трансформації, а духовна трансформація є умовою входження до первинного сакрального простору. Нас цікавить погляд на сакральний простір – у Генона відображено погляд на символічне зображення віддаленого духовного центру, розташованого в серці Гімалаїв, який він ідентифікує як відображення "надлюдської реальності". Ця реальність, перебуває в нашому старіючому і деградууючому космосі, стаючи мостом, між звичайним і трансцендентним. За Геноном, "традиційні" знання мають на меті підняття людської істоти по космічним сходинкам до злиття з Абсолютом, що кардинально відрізняється від цілей світських наук, як зазначає Генон.

Положення про існування «надлюдської реальності» – це теоретичний фундамент. Теоретичний у сенсі початкового положення, з якого вибудовується весь наратив та практичний простір діяльності. Положення про «ототожнення» з Абсолютом – це практичний фундамент: постулювання мети – це критерій для збірки цілого, а саме всі дії, інтенції, що збираються у практичну систему для досягнення мети.

Це все шлях послідовного сходження: ми зможемо детальніше поговорити про практичну сторону теми «сакрального простору» у розділі присвяченому взаємодії людини та сакрального простору. Щоб не порушувати наявну цільність викладу, ми наведемо декілька влучних аспектів практичного характеру щодо входження у сакральний простір: «Інакше кажучи, володіння "почуттям вічності" пов'язане з тим, що всі традиції іменують, як йшлося вище, "первозданним станом", набуття якого є метою першої стадії істинної посвяти і попередньою умовою реального досягнення "надлюдських" станів». Земний рай – це, власне кажучи, прообраз "Центру Світу"» (Генон, 1993, с 110). В розділі про Грааль ми бачимо відсилання не просто до якогось різновиду містичного стану, а до первозданності. Що це може означати? І яка реальна різниця? По-перше, ми знову підкреслюємо надзвичайно важливий нюанс: розгляд – аналіз сакрального простору, так чи інакше, має бути пов'язаний зі станом особистості (яким переживанням вона охоплена); слугує індикатором зустрічі з сакральним простором (див. Отто, Еліаде). По-друге, окремі містичні стани мають свою ієрархію – будь то чуттєвий стан чи стан свідомості. Стан виступає ключем, який відкриває рівень певного сакрального простору. По-третє, акцент на первозданності вказує на вище блаженство, що може досягти людська істота – це максимум із того чуттєвого спектру, що можна бажати, будучи індивідом, який має почуття. Четверте: умиротворення як нижчий аспект балансу та безпристрасність як вищий (спокій як профанний). Первозданність – це також і внутрішня гармонія, що позбавлена жаги чи жадання, які зумовлюють рух та метушню. Тому такий мотив «вічного повернення», про що багато сказано Еліаде, а також зазначав Топоров, показуючи структуру функціонування ритуал – міф – влада – надзвичайно багатий фрагментами.

Узагальнюючи нашу цікавість щодо погляду Генона на сакральний простір, звернемо увагу на два аспекти – ієрархія сакральних просторів та реальність «духовного центру»:

Було зазначено, про вищу трансцендентну реальність та про похідні від неї простори: Острів, Свята Земля, Священна Гора і так далі. Звідси виводимо

два можливих види відсилання: 1. Відсилання на первозданний сакральний простір першого порядку 2. Відсилання на первозданний сакральний простір другого порядку. Дивимось: «До назв духовних центрів, пов'язаних з образом "білого острова" (цей образ, як і інші, можна застосувати не тільки до вищого, а й до другорядних духовних центрів), примикають імена країн, місцевостей і міст, які також відображають ідею білизни» (Генон, 1993, с 128). Ми не будемо звертати акцент на аспект кольору в уяві про сакральний простір, але зазначимо, що можна виділити кольорову ієрархію: ієрархія також переходить у взаємозв'язок кольори вищого сакрального світу – кольори вищого статусу в одежі – доступ до носіння одежі індивідом. Нас цікавить виділений момент про другорядні духовні центри: можна підмити, що є певна вибірка – перелік, які відносяться до вищого та перелік – вибірка другорядних. Чому так? Зрозумілим є те, що такий стан справ є послідовність, яка виводиться з першого положення про вищу традицію. Методологічно – це наслідок руху «духовності» згори до низу і тенденція до огрубіння при спуску. Це затьмарення традицій, всередині яких живуть відсилання. Окремо незрозумілий сам метод такого відбору: чи це пояснюється більшою давністю самої назви – центру, чи степеню скритості (що цікаво, бо Генон вказує на момент скритості знання для переважної більшості – це може свідчити про зменшення згадок, що є логічним наслідком незнання), чи тим і тим. Думаємо, що такий аналіз параметрів відбору був би доречним.

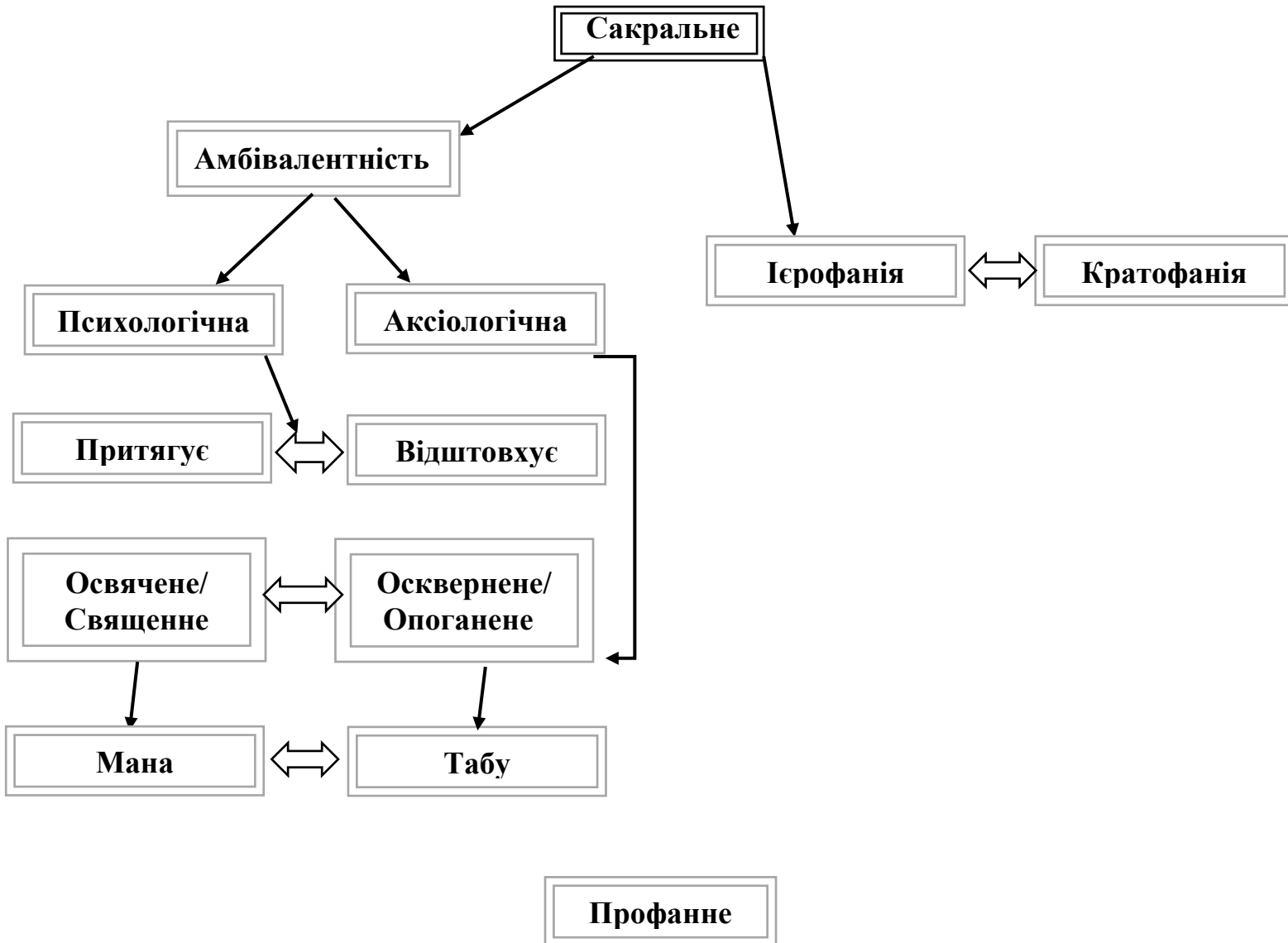
Реальність чи символічність? А поки що зробимо ще одне зауваження щодо духовного центру, зображуваного у вигляді острова зі «священною горою». Така локалізація могла мати місце в реальній дійсності (хоча, зрозуміло, не всі "Святі Землі" були островами), але суть справи полягає не в цьому, а в символічному значенні цього місцеположення. Навіть історичні факти, не кажучи вже про події священної історії, слугують лише відображенням істини вищого порядку через закон відповідності, який є справжньою основою будь-якої символіки і об'єднує всі світи в єдине і гармонійне ціле. Образ острова і гори на ньому насамперед відображає ідею "стабільності", про яку ми згадували вище у зв'язку із символікою "Полюса": острів непохитно височіє серед вічно

бурхливих хвиль, які слугують зображенням "зовнішнього світу": треба перетнути це "море пристрастей", щоб дістатися "Гори порятунку", "Святилища миру" (Генон, 1993, с 128). Ми бачимо акцент на «не важливості» істинності та епістемологічної впевненості у реальній локалізації. Слово за символічністю, за символічним підходом Генона: розгортання символів дає розгортання таємниці, а розгортання таємниці дає знання «що я маю робити?». Звернемо увагу на аналогію з йогом та усвідомленням ілюзії «світу форм», або аналогія з приборканням пристрастей навколо істинного я. Символічність – це компонент шляху до осягання. Також Генон говорить про уяву щодо місцеположення духовних центрів як ті, що перебувають у світі «невидимому»; а це значить такі, що не знаходяться у видимому, матеріальному, географічному просторі.

Логічним завершенням аналізу погляду Генона на сакральний простір виступить цитата, яка підкреслює наші власні інтуїції у певній мірі: «Різні світи, по суті справи, є не місцевостями, а станами, хоча символічно і можуть описуватися як такі; санскритське слово лока, що позначає їх, аналогічно латинському locus, містить у собі саме таку просторову символіку. Існує й часова символіка, згідно з якою ті самі стани описуються у вигляді послідовних циклів» (Генон, 1993, с 132). Тут презентується кореляція зв'язку простір – стан, де головним виступає саме стан. Залишається відкритим питання критеріїв ієрархії, опису та вичерпного тлумачення.

Мірча Еліаде: нашу розмову про цього дослідника ми почнемо зі схеми, яку вводимо, тому що представлена схема є узагальненням, що допоможе сконструювати погляд на сакральний простір, виходячи з проявів сакрального.

Схема 1: Структура проявлення сакрального у контексті розмови про сакральний простір

До схеми: «священне і мирське — це два способи буття у світі, дві екзистенційні ситуації, які людина розвиває впродовж усієї історії» (Еліаде, 2001, с 10)

Перед нашим аналізом важливо зазначити переплетіння Еліаде з Геноном: моменти методологічного та світоглядного переплетіння вбачаються у «стилі мислення». Стверджуючи схожість, робимо це з обмовкою про існуючі розбіжності у поглядах. Потрібно не забувати, що Еліаде все ж дослідник зі світовим ім'ям, у якого немає абсолютного тяжіння в езотеризм. Тобто теоретичні пошуки Еліаде мають переважно науковий характер.

Сакральний простір:

Базуючись на схемі та з деякими доповненнями, стисло розглянемо сакральний простір. **Як доповнення** до загальної схеми ми вводимо викладені Рудольфом Отто почуття при зустрічі з нумінозним, задля висвітлення психологічного сприйняття простору, а також для повноти нашого викладу. **Сакральний простір як амбівалентний.** Амбівалентність проявляється через якісно протилежні місця як психологічна, так і аксіологічна. До психологічної ми можемо віднести стан, що виникає у індивіда при входженні у сакральний простір: 1. Місце може притягувати «святою енергією», викликати почуття піднесеного, Sanctum-Augustum (за Отто). 2. Місце може відштовхувати, вселяти чистий страх, викликати Tremendum. Звідси, можемо виводити два протилежних сприйняття сакрального місця: 1. Як такого, що заворожує та надає переживання святості Energicum+Fascinans+ Sanctum-Augustum, 2. Як такого, що викликає жах та відразу: Tremendum (страшне, небезпечне, жахливе). Аксіологічна амбівалентність: проявляється у відношенні до місця як до освяченого або оскверненого. Сюди також можемо віднести поняття мана та табу, не у абсолютному сенсі. Тобто у розумінні місця як такого, що 1. має святу силу, освячує входження індивіда – проникає у тіло. 2 Як такого, що «заборонене», має силу негативного характеру – руйнівну: осквернене – оскверняє. Це відноситься до ціннісного характеру, те як ми розуміємо це місце, інтерпретуємо його; але ціннісний аспект не може йти в розриві від сприйняття психологічного, й тоді розкриваються дві протилежні гами почуттів від високих (Tremendum, Majestas, Energicum, Fascinans, Mysterium, Sanctum-Augustum, Mirum), до низьких

(страшне, небезпечне, жахливе, магічне та магічно-піднесене, чарівне, таємне, святе-скверне й так далі..)

Ієрофанія як прояв священного: Еліаде вводить поняття ієрофанії для опису проявів сакрального у мирському світі. Він вважає, що історія релігій складається з сукупності таких ієрофаній, від найпростіших (наприклад, священне в камені чи дереві) до найвищих (таких як втілення Бога в Ісусі Христі). **Ієрофанія як "вибух простору":** сакральне місце виникає через ієрофанію, що призводить до якісної відмінності цього місця від звичайного середовища. **Кратофанія** – коли священне проявляється через акти великої сили або влади, впливаючи глибоко на індивідуальну та колективну свідомість, стаючи, значущим символом у культурі та релігійних практиках. **Сакральний простір як "могутній" і значущий:** для релігійної людини простір не однорідний, бо він має якісні відмінності. Існують «сакральні простори», які відрізняються від звичайних (нейтральних) просторів тим, що вони є реальнішими (для послідовника) у сенсі трансцендентного підтвердження, мають структуру та стійкість. **Відмінності в сприйнятті простору між релігійною та світською людиною:** для світської людини простір сприймається як однорідний і нейтральний, тоді як для релігійної людини простір містить якісні відмінності, оскільки включає священні простори, які "вибухають" і стають відмінними від навколишнього середовища. **Сакральний простір як центр Всесвіту:** сакральний простір для релігійної людини — це центр всесвіту, місце, де вони можуть відчувати найглибші значення своєї віри та екзистенції. Взагалі, ідея центра як такого була згадана Геноном, і гарно проаналізована в роботі Юрія Завгороднього «Ідея Центру у Рене Генона» (Завгородній, 2010). Насправді, уявлення про центр є фундаментальним і широко представленим, тому такій ідеї надаємо окремий пункт.

Чи це все, що можна сказати про сакральний простір у загальних його характеристиках? Зробимо узагальнення. Сакральний простір може бути представлений як архетип та його прояв, цей архетип має універсальний характер для всіх «традицій». Виражається сакральний простір по-різному, але як саме? Ось тут ми підходимо до ієрофанії. Ієрофанією може бути все що завгодно, адже сакральне виражається у профанному через всі потенційно можливі об'єкти, однак надреальність як простір виявляється як конструкція, як фігура, як структура, як форма: вершина, рів, круг, центр, периферія, квадрат, стовп, сфера, овоїд, дерево чи яйце тощо. Як Хаос та Космос. Як світи: небесний, підземний. Як символічний взаємозв'язок: Тіло — Космос

Повернемося до нашої схеми. Сакральний простір проявляється амбівалентно – це зв'язує простір та людину, бо амбівалентність психологічного та аксіологічного характеру. Такий простір якісний та неоднорідний, має розриви та обмеження по інтенсивності: ієрофанія вносить розрив у однорідну профанність, де народжується область, яка виділяється інтенсивністю у профанному. Індикатори сприйняття ось цього окремого ірраціонального аспекту людиною дуже послідовно розробив Отто: від страшно, небезпечно, жахливе до прекрасного, чудесного як нижчі; *Majestas, Tremendum*... як вищі. Логічним є розділення на позитивний та негативний аспект, але обмежитися розділенням притягує – відштовхує не зовсім повноцінно. Сакральний простір реалізує місце, яке може бути або просто священним, або ділитися на зазначені два аспекти. Аксіологічний аспект надає можливість орієнтації у профанному світі, де мотив руху та дій забезпечується сприйняттям священного чи оскверненого. Сакральний простір розгортається також як рідний, де всі знайомі об'єкти розташовані відповідно до архетипу, а чуже представляє Хаос – пітьму, це зупинка руху. Як вказував Еліаде, місце відкривається людині, а не навпаки. Однак ритуал закріплює орієнтацію та «близькість» простору, наповнює його певною силою, повертає до первинної надреальності.

Про структуру та конструкцію: первинний сакральний простір – первинна структура – форма. Храм – дім – тіло. Така тріада виступає як сакральна

структура, яка відповідає Макрокосму. Кожен елемент має сакральне значення: серце, голова, руки, теж саме про храм та дім. Отже сакральний простір може бути представлений – узагальнений у вигляді рівнів Тіло – Дім – Храм – Космос. Важливим нюансом також є аспект освячення та програвання сакральної моделі, що також відноситься до Хаосу – Космосу: на простір профанний накладається сакральна модель через освоєння та трансформацію, надає орієнтири.

Як висновок, Еліаде розглядає всю сукупність «релігійних елементів» як феномени, тобто через них – сутнісно. Пояснює через герменевтику, прослідковуючи значення у різних традиціях, комбінує та структурує. Автор аналізує численні прояви священного завдяки загальним моделям, структурі. Отто в цьому контексті виявляється надзвичайно схожим: спосіб пояснення мають спільну основу (очищення – збирання – підведення під загальне)

Друга група авторів:

Пол Деверо: наш аналіз ґрунтується на базі роботи – «Стародавні святилища та великі містерії минулого. Загадки стародавніх культових споруд» (Деверо, 2008). Таке звернення обґрунтовано темою роботи – священними місцями, додатково автор розкриває аспекти свого підходу та розуміння таких місць. Деверо на початку своєї роботи вказує: «Ця книга розповідає про спосіб сприйняття священних місць» (Деверо, 2008, с 1). Далі наведемо декілька положень автора, що розказують нам про його цілі дослідження:

1. Археологія не дозволяє сама по собі зрозуміти природу священних місць
2. Головна задача – представити всезагальний опис природи священних місць та процес їх вивчення в цілому
3. Вияв вічних істин, які можна використати і в сучасному житті, і в розкритті загадок стародавнього світу, які допоможуть нам зазирнути в майбутнє.

Деверо змінює в першу чергу науковий світогляд по відношенню до священних пам'яток, через зміну методології дослідження – висувається системний підхід, який є основою холістичного мислення. Сама оригінальність

такого підходу не в факті такої пропозиції, а в тих представлених даних, аргументах, інтуїціях автора. Додатковим інтересом є взаємозв'язок підходу та предмету дослідження: сакральне місце та простір навколо не розглядаються суто у протиставленні до профанного, а також не закінчуються аксіологічним чи психологічним тлумаченням. Давні святилища, сакральні місця, навколишнє середовище, розміщення (взаємозв'язок відношень), сакральний об'єкт – місце – простір трансформуються у систему. Ще раз наголосимо, що не сама точка зору на користь такого підходу є нетиповою (ми зробимо невеликий відступ, щоб показати існування традиції системного мислення), а погляд на метод у відношенні до такого погляду на предмет.

Візьмемо собі відступ від теми й наведемо дві основні цитати нашого українського науковця Мальцева з його праці по аналізу Бодріяра, де висвітлюються декілька нюансів, щодо науки та системного мислення: «На сьогодні наука перетворена на процес – не на результати дослідження, але досягнення науки – у результатах наукової діяльності, а не в процесах. Сьогодні ж результатом дослідження є не "відповідь" на запитання, а процес доведення, тобто сам хід міркування. У цьому і полягає парадокс сучасної науки» (Maltsev, 2021, с 11). Друга цитата: «Наочним прикладом найвищого рівня знань і підготовки людей 300-400 років тому є історичний документ – трактат "Філософія зброї", написаний іспанським дворянином, командором Ордена Ісуса Христа Ієронімо Санчесом де Карранза на стику 9 наук (!) наприкінці XVI століття, який повністю описує предмет дослідження. Сьогодні подібного роду праця – найбільша рідкість. Та робота, яку виконав Карранза – це, по суті, докторська дисертація, написана на стику 9 наук, і на сьогодні вона практично неможлива до написання. Жоден вчений у сучасному світі не зможе написати працю на перетині 9 наук. Навіть просто прочитати "Філософію зброї" не так просто...» (Maltsev, 2021, с 11)

Як висновок сакральне місце виступає цілісністю з фізичним, інтелектуальним, інтуїтивним та духовним рівнем передачі інформації. Отож, це все складна система? Це також мережа зв'язків, що можуть проявлятися від

зміни акценту сприйняття. Залишається відкритим питанням в поясненні суті таких рівнів та проясненню природи функціонування інформації у межах кожного рівня. Ми бачимо туманність на визначенні сакрального місця і причин звернення до того, що Деверо називає «системами пізнання», тому виникає потреба у прозорості: «чому?», «навіщо?». Говоримо саме про виділені Деверо аспекти сприйняття, що покаже чому Деверо рухається в контексті цілісного та систематичного бачення. Наводимо положення:

1. Свідомість як обмежена частина психіки: свідомість представлена як незначний острівець у великому океані несвідомого, що підкреслює її обмежену роль у контексті більш широкого діапазону людської психіки.
2. Історичний контекст як мінімальний фрагмент реальності: історія описана як дуже мала частина людського досвіду, плаваюча у "морі" доісторичних подій, що нагадує невелику пробку у великому океані.
3. Археологія свідомості через доісторичні місця: дослідження доісторичних святих місць порівнюється з зануренням у глибини людського розуму, що дозволяє "розкопати" наше підсвідоме і зрозуміти забуті аспекти нашого духовного життя.
4. Пам'ять як феномен, що виходить за рамки мозку: пам'ять описується як поле, яке існує поза мозком індивіда, що ставить під сумнів традиційне розуміння пам'яті як чисто мозкового процесу.
5. Загадковість інформаційного поля: інформаційне поле навколо святого місця, а також інформаційне поле як вмістилище інформації, подається таким, що потребує ретельних досліджень, адже більш незбагненне і складне; з питаннями про природу інформації: має вона матеріальний фундамент або є чимось абстрактним?
6. Вдосконалення сприйняття як шлях до нових відкриттів: покращення інструментів сприйняття, таких як мікроскопи або

телескопи, розширює наше розуміння світу, дозволяючи нам відкривати явища, які були абсолютно непередбачуваними на попередніх рівнях знань та рівнях розвитку інструментів дослідження).

7. Людський організм як система з рівнями: свідомість як наслідок ускладнення системи та як наслідок взаємодії елементів системи, а також взаємодії систем між собою. Елементарні частки – атоми – молекули – клітини – ткани – органи – організм – особа – особи – соціум – людство – планета...
8. Детермінованість лінгвістичними конструкціями: думки, опис, сприйняття.
9. Органи чуттів як опосередкованість та створення певних рамок.
10. Біологічний рівень, його взаємозв'язок з категоріями мови та культури: відносність сприйняття часу, метаболічні процеси, культурні символи – граничні можливості на кожному рівні.
11. Опис реальності – поняття – органи чуття – інформація: (назва – ідея – мовна конструкція) = культура. Більше різного опису – більше інформації – більше можливостей.
12. Енергія та інформація: функціонування взаємообміну між системами різними способами
13. Стан свідомості: 1) злиття с навколишнім середовищем 2) Я та не-Я.

Викладені вище положення показують нам спосіб мислення, де беруться до уваги найширші взаємозв'язки «людської системи». Стиль викладу Деверо сприймається змішано, адже у викладі всередині розділів наявна певна роздробленість, хоча загальне розділення по розділам доволі структуроване. Насправді, представлені дані, можна вважати переліком умов – меж пізнання та сприйняття, в рамках тої чи іншої системи. Вся така збірка мала б накладатися на умовний скелет, де б були представлені усі системи, що беруться до уваги: від – до.

Незрозумілим є вирішення потенціального протиріччя між системами, а також способом зарахування сукупності елементів у певну систему. Незрозумілим є усунення проблеми в рамках однієї системи та як це вплине на інші системи: проглядається можливість часткової логічної закритості системи. Давайте поглянемо про що йде мова. Наводимо тезу з дослідження Деверо про аспект сприйняття та нашу антитезу: Приклад: 1). Теза про я, особистість та свідомість як те, що з'являється з цілого (наслідок взаємозв'язку систем), адже на жодному рівні ми не знаходимо локалізацію я. 1.1). Антитеза: я може бути умовою сукупності елементів, а не навпаки. Неможливість знайти я вказує на його трансцендентальну природу. Як такий вибір між тезами в рамках однієї системи вплине на іншу?

Але одна з головних цілей – всезагальний опис природи священних місць, про які досі не було сказано. Проблема полягала у підведенні до опису, адже це все комплексна система.

Священне місце – сакральний простір:

Наводимо головні узагальнення автора щодо священних місць:

Призначення стародавніх священних пам'ятників: ці місця були створені або призначені для духовних цілей до епохи наукового раціоналізму, коли природу ще не сприймали як механічну систему.

Дослідження пам'ятників як занурення в глибини розуму: вивчення стародавніх священних місць порівнюється з дослідженням глибин людського розуму та духовності, що дозволяє відкрити втрачені знання та мудрість.

Пам'ятники як взаємодіючі системи: стародавні священні пам'ятники розглядаються як відкриті системи, що взаємодіють зі світом, приймаючи та віддаючи енергію та інформацію, що потребують міждисциплінарного підходу для розуміння.

Магічні, релігійні та духовні особливості пам'ятників: для по-справжньому глибокого розуміння священних місць, необхідно змінити стан свідомості та звернутися до магічних і релігійних аспектів цих місць, що може відновити духовний зв'язок людей із Землею.

Синергія між людиною та Землею через священні місця: вивчення стародавніх священних місць може допомогти людям краще зрозуміти самих себе, свої взаємини з природою, а також глибокі зв'язки між розумом, тілом і планетою в цілому.

Висновок:

Сакральні місця представляють сукупність закодованої інформації та складну відкриту систему, що виконує енергетичний взаємообмін. При цьому не ясно висвітлено ядро такого місця: «чому саме проявляється така сакральність?». Доволі не прозорою є тема взаємодії інформації та енергії та як саме відбувається випромінювання від священних місць. У висновках Деверо зазначає, що до отримання результатів можуть пройти роки. В цьому сенсі повністю зрозумілою є надмірна складність такого осягання. Однак системний підхід є тим, що виведе нас до «істини», як вказує Деверо. Давайте розглянемо компоненти цього підходу. Дерево Земних Містерій, як зазначає дослідник, є певним макетом, що може бути змінений в майбутньому. Виходить, що 13 елементів таких як: 1 – Археологія; 2 – Присутність і спостереження; 3 – Астрономія; 4 – Сакральна геометрія; 5 – Фольклор; 6 – Сенсорне вивчення; 7 – Моніторинг; 8 – Геомантия; 9 – Взаємодія; 10 – Використання; 11 – Енергія; 12 – Пам'ятник; 13 – Жива Земля, не мають постійного статусу? З іншого боку, 13, 12, 11 мають більш фундаментальний характер. Наскільки зрозуміло, причини пошуку такого підходу і бажання розшифрування священних місць є неприйняття стану суспільства – його загальним занепадом. Стрімко зростаючи, псевдодуховні рухи, вказують на духовне банкрутство людей – зазначає Деверо. Ті інтенції, які люди намагаються втілити не дають їм потрібного духовного ефекту.

Автор у такому великому проєкті бачить можливість змінити картину світу. Ця нова «система пізнання» має мати фундаментальний та універсальний характер – тільки тоді людство відобразить структуру гармонійного підпорядкування? Важливий момент, що в книзі не була виражена жага до вищого сакрального джерела як цілі шляху, але була виражена жага як до засобу. Першість займає ціль – сакральна ціль, і це спасіння та трансформація, що має

бути досягнена через давні сакральні місця, через пласт «закритої» інформації. Сакральне місце виступить «охоронцем» сакрального простору таємних знань, що мають «силу» змінити світогляд людства. У цьому сенсі автор відіграє схему: пошук – трансформація – звільнення – повернення.

Елізабет Робертс: її аналіз простора має спільне з викладом Деверо – ми зустрічаємо наголос на різносторонньому впливі простора на людину. Ключовий аспект – це погляд на простір як живе ціле, що активно взаємодіє з суб'єктом. Власне, Робертс показує нерозривність індивіда з простором, нерозривність у впливах. Людина як організм резонує з зовнішнім простором – вплив йде зі всіх сторін: взаємодія нервової системи, тіла як резонатора, свідомості. Зв'язок вибудовується на почуттєвому, розумовому та несвідомому рівнях. Важливе все: ландшафт, місцевість, природа, навколишнє середовище. Сенсорні, звукові «подразники», зорові і таке. Важливою категорією є дика природа та пов'язане з нею людське відчуження, що нагадує наш аналіз Возняка про відчуження. Суворі регламентації потребують компенсації – ця компенсація природа. Наше я потребує знаходження за межами суворої технологічності, де б наша психіка могла компенсувати негативні аспекти. Наводиться момент розширення Я або часткове злиття з природним простором, де людина відчуває себе частиною цілого – екологізація самості. Додатково звернемо увагу, що є такі важливі аспекти у викладі простору Робертс:

1. Психіка в резонансі з навколишнім
2. Кожен регіон – свій характер (про ландшафт)
3. Зустріч з чимось більшим, ніж ти сам в рамках духовного досвіду
4. Духовність як досвід великої таємниці життя.

Далі, ми змушені плавно переходити до духовного та сакрального простору, аби повністю не відходити від теми, але зазначимо, що погляди Робертс є вартими для більш ґрунтовного аналізу – рухаємося далі. Робертс вказує, що потрібно аби пережити духовний аспект природи – сакральний якісний простір, тобто умови зустрічі з сакральним простором: 1. **Віддалення від**

звичайного (Необхідно відсторонитися від повсякденного, передбачуваного, та людського, щоб відкрити можливість почути голос Духа. Цей процес є добре задокументованим способом використання природи для духовних зустрічей)

2. Відчуття єдності з цілим (Під час духовних переживань у природі люди часто відчують себе частиною більшого цілого, відчують зв'язок з усім світом природи, який перевищує їхні індивідуальні переживання) **3. Бачити природу як те під чим знаходиться святе** (Віра в те, що природа може служити як маска для святого, демонструє глибокий зв'язок між духовним і природним світами. Розглянувши умови зустрічі з сакральним простором, з духовним природи, давайте поглянемо як представляє Робертс святе місце (що воно таке?). Для цього ми наведемо чотири аксіоми, що зазначає у своїй роботі автор: 1. Перша аксіома: святе місце не вибирають, воно вибирає. Не має примушення до зустрічі. Святе місце – це досвід уяви, який стверджує незалежність святого. 2. Друга аксіома стверджує, що сакральним може бути звичайне місце, виявлене як незвичайне. 3. Третя аксіома пояснює, що на священне місце «можна ступати, не входячи туди». Просто бути там недостатньо. Досвід сакрального місця тісно пов'язаний зі станом нашої свідомості. Це означає, що ми маємо вийти у нього ціленаправлено – мати такий намір 4. Остання аксіома стверджує, що імпульс сакрального місця є одночасно локальним і універсальним. Це каже про те, що переживання причетності може бути в локальному місці, однак саме переживання має універсальний характер

Висновок: автор підкреслює важливість почуттів, причетнення до природи (постійний обмін); зазначає, що чистий природній простір є важливою умовою входження до сакрального простору, природній простір надає можливість переживання глибокого духовного досвіду, майже містичного. Така кількість взаємовпливів є доволі неочевидною, автор провів послідовне та насичене дослідження.

Третя група авторів

Тарас Возняк: споглядає сакральний простір у життєвому обрамленні. Це про побачити у глибинні повсякдення відсилання, побачити іншу реальність, яка йде паралельно з описом поюсторонній. Щоб це не було: простір міста, сутності, смислові зв'язки, фізичне, емоційне наповнення місця, в усьому цьому знаходиться метафізична реальність – вона якби понад фізикою простора, але й наче уможливує простір. Семантичний ланцюжок місць виходить з таємного «нізвідки» та прямує у безкінечне «кудись». Та присутність, прив'язаність до таємного дає свободу відчуття, що ви повернулися; побачити нескінченне як породжене таємним. Возняк показує як випадає можливість прилучитися – вийти у сакральний простір. Розгляд Возняком простора у роботі «ТА МЕТА ТА ФУЗІКА КАРПАТ» починається з відчуття, наводимо: «Іншою інспірацією було відчуття присутності якоїсь метафізичної реальності, що спало на мене, коли з десяток літ тому, втомившись, я присів на лаву під однією з маленьких гуцульських церков – в Ямнім під Яремче. Легіт понад рікою раптом почав розгойдувати лапи смерек, срібло верб. Таке трапляється у горах. Неначе й нічого особливого – просто якийсь вихор поміж гір. Але мені видалося, що гори щось мені говорили. Промовляли до мене. Як промовляло і місце, яке стало раптом щемко моїм. І це запам'яталося» (Возняк, 2011, с 1)

Головна мелодія, що грає крізь весь наявний опис простору Возняком – це мелодія буття. На пьєдесталі аналізу присутній великий мотив прилучення до «первозданності». Звісно, така первозданність не була покладена Возняком, однак крізь слова ми бачимо якусь жагу до блаженства. В нас є сакральний момент повернення, повернення до того, що не можна пояснити, а можна ірраціонально переживати, бути причетним до. Про що це ми? Йде розмова про буття, що виступає як сакральне та недоступне вмістилище, звідки все видиме з'являється назовні. Зверненість до сакрального буття – вмістилища сутностей, протопростору – це умова для гармонії. Прилучення – це умова для спасіння від блукання поміж сутностей чи нескінченного потоку однакових місць. Автор розглядає простір як якісний, як особистий феномен: відкидаючи «сухий» погляд

Декарта, відкидаючи фізичний та умовно повсякденний простір – Возняк показує, що за сутнісні елементи скриває у собі «живий» та повний простір. Простір – місце є вервиця емоцій та почуттів (до речі можливість комбінаторики: Tremendum majestas, Mysterium-Fascinans як антипод Tremendum., раціональне Fascinans як любов, співчуття), що переживаються у просторі. Простір завжди відповідає нам, дає розгорнутися місцям як локальним та рідним. Два головних полюса, сутнісних станів – теж мають амбівалентний характер. Ми або причетні, залучені, або відчуженні та покинуті. Сам стан відчуженості, неодмінно викликає негативні екзистенції: нудьга, туга, розпач, сірість та покинутість – наслідки відчуження або від сакрального простору, або від буття. Стан причетності, звертання, приживання до буття – це повністю вживати – бути у житті.

Все починається з буття – воно умова сутностей, а тобто нашого видимого світу. Буття поставляє сутності, буття живе разом із сутностями – воно завжди тут, але не тут: неможливо вхопити буття за «одежу», адже «одежа» є сутністю, а тому можна бути причетним до буття – приймати поставлення. Значить сутності виринають з буття – наповнюють простір – потім простір локалізується як місця – місця не дають відповіді про їх сутність. Сутності засиляють місця. Самі місця можуть вказувати на сакральний простір, або феномени, що трапляються: ВРЪХИ, ПОТОКИ ,ДОРОГИ ,КАМЕНІ ,ДОЛИ, РІВНИНИ ,ДОЩІ ,БЛИСКАВИЦІ, ДРЕВКО ,ВІТРИ . Саме місце Возняк визначає так: «Місце - це відмірена місцина, топос у якому я розміщуюся, пере-буваю, де я певним чином при-міщений, це моя домівка, де я знаходжу свій хліб насущний. Місце обов'язково має певні межі, воно о-креслене, об-мічене, від-мірене - від-мірене для мене і є мірою, мірою як для мене, так і є моєю мірою для знаного мені світу. Причому ця міра є мірою правильною, бо відповідає саме мені. Ба, більше, як об-мірена, ця місцина власне і набирає, у процесі цього об-мірювання, своєї форми - форми саме цього місця. Місце - це від-мірена міра, мірка. Міра відмірена моїм розумом - бо саме я є мірилом місця. Я від-мірюю для себе всі місця» (Возняк,

2011). Отож ми бачимо таку послідовність як сакральне – таємне буття продукує сутності, ці сутності наповнюють простір, який розбивається на локальні місця.

Висновок:

У Возняка наявні такі ключові категорії: буття – сутність, поставлення, сокривання, причетність, відчуженість, місце, викривання, приведення, бування, розкривання, прийняття. З усього масиву опису простору найголовніші категорії – це буття та сутність, додаткові – простір та місце. Уявлення Возняка про буття є доволі цікавим тим, що те, що автор позначає буттям, перекликається з уявленням про первинний сакральний простір в аспектах: «найреальніший» онтологічний статус буття та водночас нереальність його інтелектуального схоплення, буття як умова існування, буття як те, що сокриває; таємничість, ірраціональність, первинність. Возняк бачить «позитивний» кінцевий результат у вживанні у буття, прилучення, співживання, що уявляється як екстатична нейтральність або безпристрасність, чи навіть умиротворення. Тобто тут вимальовується достатньо популярний тезис: вийти за рамки сутностей – пристрастей – прижитись до буття.

Четверта група авторів

Маріанн Бест: вважає, що корінні австралійці традиційно організовані у складні кланові структури, кожна з яких має свої територіальні претензії та відповідальності. Ці клани керують використанням землі відповідно до традиційних законів і культурних норм, забезпечуючи збереження ресурсів та балансу природи. Важливість лідерів або старійшин у корінних спільнотах значна, оскільки вони не тільки вирішують спори, але й передають знання та традиції молодшим поколінням. Лідери координують землекористування та інші важливі аспекти життя спільноти. Земля є ключовим елементом у формуванні соціальної та індивідуальної ідентичності корінних австралійців. Членство в клані часто визначається через земельні права та територіальну приналежність, що підкреслює важливість землі в соціальних взаємодіях. Знання про землю, її використання та культурні значення передаються через покоління у рамках родин та кланів. Ці знання включають інформацію про флору, фауну, сезонні

зміни та традиційні методи ведення господарства. Члени спільноти мають певні обов'язки та відповідальності щодо землі, які забезпечують її збереження та стале використання. Ці обов'язки важливі для підтримання культурної спадщини та екологічного балансу. Земля відіграє центральну роль у духовному світогляді корінних австралійців. Вона вважається основою для їхнього буття та ідентичності.

Духовні практики, обряди та ритуали часто зв'язані з конкретними місцями на землі, які мають історичну та міфологічну значимість. Певні місця на землі вважаються особливо сакральними через їх зв'язок з предками, духовними істотами або подіями з «Часу Мрій» (Dream time), який є основою міфології та космології. Сакральне ставлення до землі обумовлює специфічні методи її управління та використання, які спрямовані на збереження природного балансу та гармонії. Такий підхід включає обережне використання ресурсів, сезонні обмеження на полювання та збирання, а також ритуали очищення та відновлення землі. Закони, що регулюють відносини між людьми та землею, витікають з вірувань, пов'язаних з «Часом Мрій». Ці закони не тільки визначають поведінку людей, але й встановлюють правила взаємодії з природним світом, включаючи права на землю, воду, рослини та тварин.

Висновок: акцентуємо увагу на велетенській різниці сприйняття простору у «корінних австралійців» та сучасним індивідом. Сакральний простір розбудовується неначе різнорівнева павутина: Час Мрій – знання – земля – права – ідентичність – тропи – місця сили (довільно). Все детермінує сакральний простір, з якого виходить складна структура – модель, що забезпечує соціальну комунікацію австралійців.

Додаток: за Топоровим

(Міф, Ритуал та Влада (обробка простору))

Три пов'язаних компонента. З виникненням міфу як ідентифікатора первісного суспільства, свідомість людини починає вибудовувати структуру своїх уявлень. Людина починає ідентифікацію себе у міфі. Топоров вказував на чітке становлення цих сполук у неолітичну революцію (з виникненням знарядь

праці). Ці три сполуки слідуєть за туманним сакральним простором і вони дають ширше розуміння простору – часу. Праця ж іманентно присутня в феноменах міфу, ритуалу та влади, а з іншого боку вона як самостійна діяльність корелює з ними та (завдяки ним) регламентується – отримує ціль. Для того, щоб людина отримала владу над простором – потрібна праця над трансформацією простору. Ритуал стає допоміжною сполукою для вибудови та розширення сакрального простору. Сама праця ж символізується в уявленнях – вона отримує своє місце в ієрархії уявлень.

Ритуал регулює господарську діяльність також у контексті часу, способу та простору. Виділяються певні стійкі причини, які не можуть бути змінені, але з другого боку виділяється сила, яка через ритуал приносить емоційну та матеріально – корисну практичність у свідомості так званого виконавця та спостерігачів.

Висновок: ми бачимо, що процес «оброблення простору» є залежним від сакральної реальності, що через поєднання з елементами: міфу, влади та ритуалу, надає орієнтири суспільству для руху у світі. Отже, всі способи взаємодії з «реальністю» опосередковується суспільним колективним «Часом Мрій» та ритуалами, що проектують його на простір.

П'ята група авторів

Клайв Люїс. Ми спочатку мали намір не починати розмову про Люїса у цьому розділі, так як автор більшою мірою розглядає практичний аспект, а саме шлях індивіда, цілі та причини страждань. Було прийнято рішення виділити розуміння сакрального простору Люїсом без детальної орієнтації у практичному полі. Хочемо звернути увагу на логічності та послідовності аргументації автора – присутня велика кількість помилок, неузгодженості, надзвичайно вільне трактування та притягнутість за вуха. Але цікавість обґрунтована тим, що по-перше, це парадигма християнства (що у нас не була врахована в аналізі) та по-друге, це «буденний християнський погляд» без надмірної теології. Це каже про наближеність до звичайного повсякдення. Проблемою аналізу є специфіка

розгляду автором світу: розгляд обумовлений темою, життям людини, без детального опису уявлень про сакральний простір.

Сакральний простір у Льюїса розглядається через призму трьох світів: профанний світ – матеріальний та два духовні світи: рай та пекло. Основний опис зосереджений на профанному як простір для взаємодії душ. Отож індивіди комунікують у просторі задля реалізації вищої духовної мети: піднятися до колись втраченого духовного рівня, через смиренне приборкання тілесної гріховної сутності, відв'язатися від світу сутностей. В ідеалі не мати жаги до матеріальних речей, тому і страждання є необхідним моментом у процесі відв'язування. Матеріальний світ опосередкований впливом метаісторії та впливом духовного. Головними характеристиками матеріального світу є випробування, вибір, намір, дія, мораль. Сакральний простір розглядається більшою мірою як те, що вище людського розуміння: не пояснюване – божий промисел.

Висновки до другого розділу

До другого розділу кваліфікаційної роботи залучено строкатий (з точки зору дисциплін) перелік дослідників, кожен з яких зробив важливий внесок у розуміння сакрального простору в рамках нашого дослідження. Основні автори, чий ідеї обговорюються, включають Рене Генона, Мірчу Еліаде, Рудольфа Отто, Пола Деверо, Тараса Возняка, Елізабет Робертс, Олега Мальцева та інших. Кожен з цих дослідників вніс важливий вклад у формування теоретичної бази дослідження, від езотеричних інтерпретацій Генона, феноменологічних розглядів Еліаде, Отто до екопсихологічної та ландшафтної інтерпретації Робертс, а також до системного погляду Деверо, і до життєвої інтерпретації Возняка. Така вибірка дослідників дозволила згрупувати їх, з огляду на специфіку поглядів, що надало можливість більш повно висвітлити теоретичні аспекти розуміння сакрального простору.

РОЗДІЛ ІІІ

Аналіз взаємодії людини з сакральним простором:

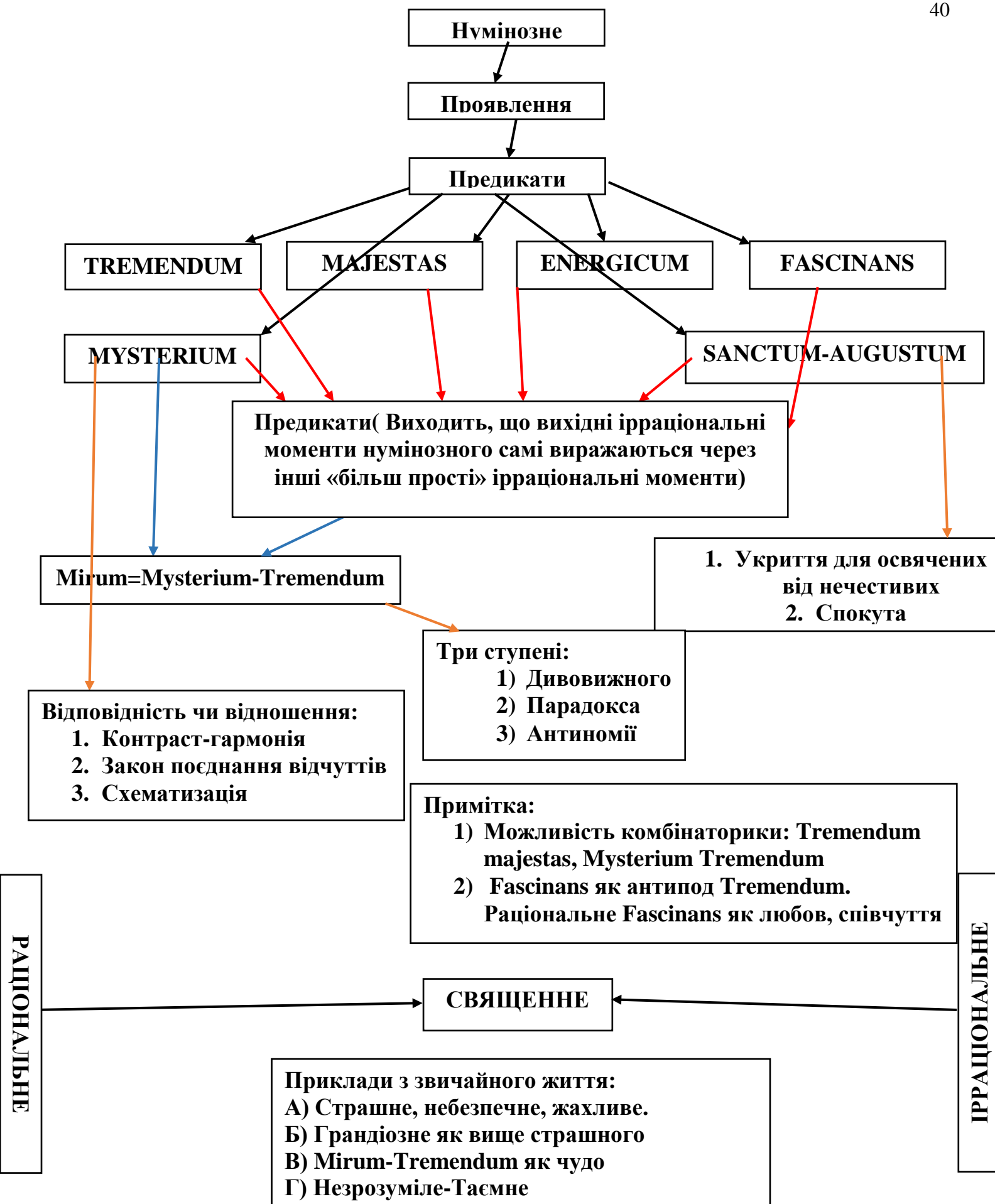
Взаємозв'язок станів свідомості та сакральних просторів

Наш перший та другий розділ є теоретичним, адже був зосереджений навколо аналізу філософсько-культурологічних інтепритацій щодо сакрального простору та приміток щодо аналізу. Тепер ми переходимо до практичного розділу й такий перехід має змінювати акцент уваги. Але що власне представляє цей практичний характер? У вступі до двох розділів ми освітлювали та обґрунтовували ті ключові моменти, на які будемо звертати увагу; маємо додати те, що практичність виводиться саме з суб'єкта взаємодії. Практичність розглядається як загальне позначення ключових аспектів взаємодії індивіда та сакрального простору, умовно увага у нашому дослідженні прикута до філософії станів. Будь-яка взаємодія з сакральним простором може розділитися на два напрямлення у відношенні до індивіда: 1 внутрішнє, 2 зовнішнє. Мається на увазі аналіз в межах внутрішнього простора суб'єкта та аналіз в межах внутрішньо-зовнішнього суб'єкта (паломник) – об'єкта (сакральний простір). Але ж і там, і там присутній суб'єкт-об'єктний зв'язок? Все правильно, але ми виділяємо головну різницю: внутрішня взаємодія не припускає просторове переміщення у сенсі паломництва, церковної служби, походів, ритуальних обходів і т.д. Якщо ми розглядаємо внутрішнє напрямлення, то відношення між суб'єктом та об'єктом (сакральним простором), вибудовується після занурення в середину індивіда, через призму індивіда. При огляді зовнішнього напрямлення відбувається звертання до контексту просторовості, характеру земного простору та місця. Мовою повсякдення – звертаємося до «суб'єктивної реальності» та «об'єктивної реальності». Розібравшись з таким важливим нюансом, ми наголошуємо, що у даному дослідженні ми беремо до уваги внутрішнє напрямлення, адже це а) відображає дослідницький інтерес, б) дає краще відобразити індивіда у процесі взаємодії з сакральним простором.

Виходячи з практичного характеру розділу, наш фундамент дослідження представляють Франклін-Меррел Вольф, Рудольф Отто та додатково Джозеф

Кемпбелл. Основа даного розділу – це роботи Вольфа, адже він зобразив чіткий взаємозв'язок стану свідомості та простору. Звернення до даної трійці обумовлено важливими потребами, такими як потреба у почуттєвому висвітленні, потреба у практичному описі взаємодії, потреба у висвітленні компонентів взаємодії. Вважаємо, що представлені автори надають можливість з більшою повнотою виразити наш інтерес.

Розпочнемо нашу розмову з схеми почуттів, що була зроблена на основі праці Рудольфа Отто (Отто, 2008). Дана схема буде наведена на наступній сторінці, адже повністю не зможе поміститися тут. Починаючи розмову про аспект входження у сакральний простір, давайте подумаємо, а як ми розуміємо, що відбулась чи розпочалась взаємодія з сакральним простором? Сакральний простір – якісний, а отже пов'язаний з почуттями, і власне, почуття є певною мірою індикатором входження у сакральний простір. Рудольф Отто як наслідок свого феноменологічного дослідження сутності «священного» викладає найзагальніші ірраціональні категорії. У всій множині аналізу Отто, нас цікавить окремо почуття чи переживання. Отто приходить до таких категорій почуттів через два вузлових моменти: по-перше, дослідник проводить феноменологічне очищення та постулює нумінозне, що зображає характер релігійного досвіду, та говорить про певну «божественну» силу. По-друге, Отто постулює у факті взаємодії з нумінозним певний спектр реакцій у індивіда. Нумінозне можна зобразити у контексті нашого дослідження як енергію чи силу сакрального простору. Отже ми маємо «категорії почуттів», що представляють найбільш загальне вираження для нашого дослідження. Далі переведемо увагу на схему.

В нас є вищі почуття та нижчі почуття, які проявляються у людини при взаємодії з «енергією» сакрального простора. Незалежно від такого розділення всі ці почуття вказують на зустріч з іншим, іншим відмінним від профанного простору. Ми стверджуємо таку важливу характеристику як інтенсивність почуття, але і також вказуємо на диференційованість, спектр. Насправді тема почуттів – станів, є достатньо складною і багатозначною для чіткого розділення. При всій складності такого предмету, все ж залишається два загальних моменти, що виводяться з взаємодії з сакральним (як силою) та сакральним простором як осередком цієї сили. Таке виведення умовно виглядає наступним чином: сакральний простір є якісним, якісний простір сприймається через почуття та стан, почуття є індикатором входження, почуття бувають різні у своїй сутності та у своїй інтенсивності. Важливим є ще один нюанс: почуття, що ми часто зустрічаємо у профанному світі не можуть бути індикатор входження у сакральний простір, а отже деякі з почуттів все ж таки не можуть вказувати на щось відмінне, інше. Отже, весь спектр людських почуттів підпадає під сумнів, що є протилежним твердженням по відношенню до початку абзацу. Насправді, як ми й казали – почуття не простий предмет аналізу, а ще й туманний та хиткий. При цьому всьому, така протилежність відкидається через таку причину як рівень. Це умовна назва, яка слугуватиме кращому проясненню. Далі ми наведемо декілька цитат Вольфа, для усунення такого логічного парадоксу. Перша цитата стосується «переходу» у стані свідомості: «Воно було схоже на щастя або радість, хоча ці слова не надто точні. Цей дивовижний стан далеко перевершував цінність будь-якого з порівняно відомих різновидів щастя...» (Вольф, 1993, с 17). Окремо Вольф говорив також і про Потік, що нагадує флюїдичну субстанцію (Також наводив аналогії Сома, Амброзія), такий Потік надав відчуття благополуччя, а також викликав переживання «вищої» від земної радості. А тепер давайте порівняємо попередній опис з останньою цитатою: «Навіть тоді я відчув цю радість як якийсь Потік, хоча і в ослабленій формі порівняно з тим, як я відчуваю її зараз» (Вольф, 1993, с 48). Ми бачимо тут дві різні обставини 1 перехід у стані свідомості та 2 причетність до потоку. Але все

ж таки, почуття радості було наслідком входження у стан та у потік. По при такі небуденні за характером «переходи», остання цитата каже про меншу інтенсивність такого почуття, й все ж, неземна «база» такої радості нікуди не втрачається з пониженням інтенсивності, а отже радість «сакрального рівня». Ми зняли протиріччя та показали, що інтенсивність може бути наявна як «коридор» на різному рівні. Наступним важливим аспектом у розгляді є вплив вищих почуттів на людину у контексті трансформації. Наведені вище цитати показали нам почуття Радості вже у результаті певного переходу, але це не означає, що переживання почуття високого порядку не може спричинити сам перехід, тобто виявитися причиною переходу та входження у сакральний простір. Глибинні почуття мають фундаментальний характер у взаємодії з сакральним простором, однак не можуть бути найважливішими, з огляду на те, що за почуттями стоїть трансцендентне «щось». Але до цього «щось», до цього сакрального простору потрібно дібратися, а значить існує шлях; якщо існує шлях, то існує трансформація в процесі такого шляху.

Структура шляху «накреслена» Кемпбеллом складається з трьох головних етапів: **1. Виправа (Відчуження – Усамітнення)**, даний етап починається з поклику, має невеликі варіації у тому як відбувається цей поклик. Цікавою є **категорія причини** на початку шляху, адже руху героя передую серйозна зміна у сприйнятті – життя вже якесь не таке. Вольф розмірковуючи про перешкоди пізнання, почав розгляд з цитати: «У своїх лекціях у Джиффорді “Різноманіття релігійного досвіду” Вільям Джеймс прагнув дати загальне уявлення про психологічну основу релігійного пошуку. У зв'язку з цим він виокремив два такі найзагальніші принципи: 1. тривогу внаслідок відчуття, що з людьми як вони є щось «не так» (недобре). 2. Якесь рішення, яке в якомусь сенсі рятує людей від цього «не так», встановлюючи правильне співвідношення з вищими силами.» (Вольф, 1993, с 269). Ми б виразили цю причину наступним чином – початок сакрального шляху починається з усвідомлення фундаментального «не так» наявної даності. **2. Ініціація (Трансформація)** – це про досягнення того, що було потрібно. На даному етапі на героя обрушуються

всі можливі «біди», страхи, тяжкість. Шлях може бути незносний – потрібно продовжувати. Ініціація – це і про перехід особистості на інший рівень, але це і про зміну сутності. **3. Повернення** – характеризується у загальному як повернення до свого старого місця, але з новим змістом. Наостанок, ми додаємо особливо важливий момент – **розпад**, а саме кінець мікрокосму. Це розділ в якому Кемпбелл виголошує значне твердження: «Могутній герой, що володіє дивовижними силами – здатний одним пальцем підняти гору і сповнений страхітливої всесвітньої слави – це кожен з нас: не наша фізична самість, що відображається в дзеркалі, а цар всередині нас. Крішна проголошує: «Я є Параматма, о Арджуно, що перебуває в серцях усіх живих істот, Я – їхній початок, середина і кінець». Саме в цьому полягає суть молитов за померлих, у момент розчинення особистості – індивід повинен тепер повернутися до свого первинного знання бога, що творить світ, який (тобто бог), доки тривало життя індивіда, відбивався в його серці» (Кемпбелл, 2020, с 341). Таке завершення слугує чудовим місцем для констатування схожості визначної цілі у Юнга, Кемпбелла, Вольфа. Про Вольфа зазначаємо з обмовкою: у своїх роботах Вольф вказує на важливість озаріння – осягання формули «Я – Атман – Брахман», хоч така глибинна не є останньою зупинкою. Все ж всі вони сходяться в загальному положенні: трансформація у процесі шляху має привести до усвідомлення самості, істинного «Я». **Тепер зрозуміло**, який характер набуває ця інформація для нашого дослідження – фундаментальний. Ми побачили сакральний характер певних вузлових моментів шляху та трансформації, навіть їх самоцінність (у психологічно – духовному смислі), проте трансформація та шлях також виступають умовою доступу до сакрального простору – «Я». Це може бути не просто самістю, а також умовою всього Всесвіту, а головне Я виступає сакральним простором. І рух до Я – є рухом до сакрального простору.

Ми підійшли до останнього етапу нашого дослідження, і напевно, найважливішого. Чому цей етап такий важливий? Основною причиною є те, що це кульмінація взаємозв'язку суб'єкта та сакрального простору, адже саме тут стверджується глибинна нерозривність свідомості та простору, де ми подумки

вертаємося до загального вступу – розуміємо, що об’єктивний простір був і буде загальноприйнятим концептом. Франклін Меррел-Вольф не просто філософ, це також і математик, що відображається у його текстах. Вольф навчався в Стенфорді та Гарварді, де й власне познайомився з академічною спільнотою. Вольф не просто містик, езотерик чи практик – це мислитель раціонального толку: строгість, виваженість, логічна орієнтованість, послідовність, аргументованість. Тільки потім можна додати трансцендентність, непізнаваність, екстатичність, невиразність. У своїх роботах наводить фундаментальних для нього мислителів: Кант, Шанкара, Шак’ямуні. Це поєднання показує нам все, що потрібно для розуміння «стилю» Вольфа. Автор згадував Канта як вершину раціонального, тобто як можливий максимум Західного (системного та точного) мислення. Це той рівень, далі якого з розумом не підеш – Кант виконав такий підйом, тому для іншої висоти потрібно залучення «іншого». Шанкара та Будда згадувалися як логічно високе та містично високе. Маємо на увазі, що хід думок та система адвайта-веданти Шанкари є певною вершиною, а Будда – приклад такого містичного проникнення, яке важко порівняти ще з кимось. Отже, вже з викладки авторів ми розуміємо, що вводяться рівні осягання.

Весь наратив Вольфа у його роботах будується на трьох взаємопов’язаних категоріях аналізу: 1 стан свідомості, 2 сакральний простір, 3 сприйняття. Вольф у своїй праці «Філософія свідомості без об’єкта» пише що у свідомості існують окремі фази, які по своїй природі не є ані концептуальні, ані емпіричні – звідси виводяться три способи пізнання. У цьому сенсі вищі фази є епістемологічно не визначені, але при цьому надають знання зовсім іншого типу. Фази свідомості, що наводить Вольф можна поділити умовно на чотири різних стани – фази: **Перша фаза або фаза сну** – це попередній стан, де свідомість ще не повністю прокинулася, де відсутня рефлексія. Цей стан є наче сон, в якому свідомість існує, але виявляє себе хаотично та «несвідомо». **Друга фаза (Суб’єкт – Об’єктна свідомість)** – стан суб’єкт-об’єктної свідомості, у якому людина пізнає навколишній світ опосередковано через відношення між суб’єктом та

об'єктом, характер пізнання у цій фазі часто дуальний. **Третя фаза (Суб'єктивний полюс свідомості)** – стан, де свідомість визначається не через об'єкти, а через безпосереднє усвідомлення себе. Цей вищий стан свідомості виходить за рамки дуальності, що дає зрозуміти глибинну природу «Я».

Четверта фаза (Безоб'єктна свідомість) – кінцева фаза, де свідомість перестає відчувати будь-яку відмінність між суб'єктом і об'єктом, досягаючи стану абсолютної єдності і внутрішньої гармонії. Такий стан також позначається як Великий простір в якому зливаються і всесвіт, і нірвана. А далі навіть «Атман – Брахман» тухнуть у Великому Просторі. Після станів свідомості Вольф викладає містичні осягнення, які теж розбиваються на чотири.

1. **Пустоти:** субстанційність, або "буття", насправді є небуттям, тобто скоріше як майя, сон, не справжні. Це усвідомлення приходить як озаріння щодо природи реальності.
2. **Відносний «емпіричний» світ як віра:** всі «відносні» форми сприйняття реальності насправді є ілюзорними і існують тільки на рівні віри чи переконання.
3. **Субстанційність Небуття:** те, що здається "небуттям" або "ніщо", насправді володіє власною невидимою субстанційністю, яка є істинною реальністю за межами фізичного світу.
4. **Вище Знання:** безпосереднє та недвоїсте усвідомлення істинної природи існування, поза усіма концептуальними або дуальними структурами мислення. Таким чином, виходячи з процесів осягання та трансформації свідомості, на які типи сакральних просторів можемо розраховувати? **Все починається зі світу об'єктів**, що наявний в стані суб'єкт-об'єктної свідомості, тобто є звичайний світ як такий. Цей світ є ілюзією по відношенню до найвищого сакрального простору. **Далі над світом об'єктів йде Нірвана** як світ без об'єктів, світ чистої суб'єктивності та блаженства, поєднується з суб'єктивно направленою свідомістю. **Вище Нірвани** у «ціннісному плані» йде **Висока Безпристрасність**, що вміщує в себе світ об'єктів з одного полюсу, та чисту суб'єктивність Нірвани з іншого (про суб'єктивність Нірвани у розділі 84 та додатках - Вольф, 1993). Це є умова для двох світів, вищий з можливих станів, тут немає суб'єкта та немає об'єкта, є

тільки можливість для них. Навіть велике Я, що є Всесвітом затухає на цьому рівні.

Висновки до третього розділу:

Третій розділ охоплює практичні аспекти взаємодії людей з сакральним простором, зосереджуючись також на впливі такої взаємодії на стани свідомості. Вивчаються різні аспекти взаємодії з сакральним простором, аналізується роль почуттів та переживань у становленні глибокого духовного зв'язку з сакральним простором. Вагомим внеском у практичну частину стали погляди Вольфа та частково Кемпбелла, що дозволило зробити узагальнення на величезній міфологічній, релігійній, містичній, психологічно–філософській базі. Основною частиною аналізу стали погляди Вольфа на стани свідомості, що впливають на взаємодію та входження до сакрального простору, стани свідомості, що мають кореляцію з сакральними просторами. Ці розробки дозволяють глибше зрозуміти як сакральний простір впливає на духовні практики і переживання людини.

Загальні висновки:

Дослідження сакрального простору у цій роботі демонструють взаємодію теорії та практики через різні підходи. Виявляється глибока психологічна взаємодія людини з сакральним простором, яка сприяє її розвитку та самопізнанню. Робота відкриває нові перспективи для розуміння впливу сакрального простору на внутрішній світ індивіда, а також колективне буття соціуму, наголошуючи на значущості гармонійної взаємодії простору і людського «Я» в повсякденному житті. В даному дослідженні, крім філософсько-релігієзнавчих робіт, були також застосовані роботи міждисциплінарного характеру. Крім аналізу в теоретичному вимірі щодо уявлень про сакральний простір, був залучений психоаналітичний фундамент до практичного виміру, завдяки якому вдалося проаналізувати практичні категорії взаємодії людини та сакрального простору: стан свідомості, почуття, сприйняття, трансформація суб'єкта, шлях, аспект входження у сакральний простір. Крім того, в дослідженні були наявні переходи головними аспектами аналізу: у першому розділі було висвітлено проблематику сприйняття простору, філософське обґрунтування певних моментів взаємодії з простором, а також аргументація щодо вибору важливих для роботи ключових елементів. Другий розділ був зосереджений переважно на аналізі теоретичних підходів та поглядів обраних авторів. Третій розділ творчою спробою переходу у практичний вимір – взаємодія людини та сакрального простору, в якому ми аналізували практичні аспекти: трансформацію індивіда, шлях, причини, ціль, почуття, стани свідомості. В кінці третього розділу ми спробували показати перехід між станами свідомості та відповідних до них (станів) сакральних просторів, а також зв'язок між станом та простором – існування такого зв'язку. **Як наслідок** дослідження представляє тему як «живу» з різними вимірами. Наостанок, ми можемо побачити важливість занурення у сучасні теоретичні спроби охоплення сакрального простору, а також у висвітленні практичного виміру як такого, що має вплив на особистість та соціум.

Список використаних джерел:

1. Ванеян, С. С. (2015). Юнг: символизм, мифология, индивидуация. Современная терапия в психиатрии и неврологии, (1), 55-63
2. Ващенко, А. В. (2008). Священное действо в культуре и игра в цивилизации. Вестник Московского университета. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация, (3), 109-115.
3. Возняк, Т. (2009). *Феномен міста*. Незалежний культурологічний журнал «І».
4. Возняк, Т. (2011). *ТА МЕТА ТА ФУЗИКА КАРПАТ*. Незалежний культурологічний журнал «І».
5. Возняк, Т. (2014). *Феномен місця*. Незалежний культурологічний журнал «І».
6. Возняк, Т. (2017). *О-мовлення місця*. Дух і літера.
7. Воронюк, О. (2021). *Філософія сакрального*. Markovbook.
8. Генон, Р. (1993). Царь мира. *Вопросы философии*, (3), 97–133.
9. Деверо, П. (2008). *Древние святилища и великие мистерии прошлого. Загадки древних культовых сооружений*. АСТ: Астрель.
10. Данчевская, О (2012). *Джозеф Кэмпбелл: по пути призвания*. Феномен творческой личности в культуре. В 2 т . Материалы V междунар. конф. М.: ФИЯР МГУ. Т . 1, С. 223-227.
11. Еліаде, М. (2016). *Трактат з історії релігій*(О. Панича, Пер.). Дух і Літера.
12. Еліаде, М. (2001). *Священне і мирське*(Г. Кьорян, Пер.). "Основи".
13. Жердева, А. (б. д.). Осмысление понятия «сакральное» в современном философском дискурсе. *Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия «Философия. Социология*, 21, 437–444.
14. Завгородній, Ю. (б. д.). Сакральная география и феномен паломничества: тайное или явное ?
15. Завгородній, Ю. (2010). Идея Центра У Рене Генона. *Мистико-эзотерические движения в теории и практике. Проблемы интерпретации эзотеризма и мистицизма: Сб. материалов Третьей международной научной конференции*, 176–187.
16. Зеницин Алексей Владимирович (2022). ОБРАЗ ГЕРОЯ И СТРУКТУРА ГЕРОИЧЕСКОГО МИФА В РАБОТЕ КЭМПБЕЛЛА «ТЫСЯЧЕЛИКИЙ ГЕРОЙ». *National Science*, 1 (1), 27-31.
17. Зенкин, С. (2012). *Небожественное сакральное теория и художественная практика*.

18. Зыгмонт, А. И. (б. д.). Насилие и сакральное в философии Жоржа Батая. *Вестник Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета*, 3(Серия 1: Богословие. Философия. Религиоведение), 23–38.
19. Зыгмонт, А. И. (2015). Амбивалентность сакрального: Краткая история забвения концепта. *Ббк 86.2 б24*, 54–58.
20. Кемпбелл, Дж. (2020). *Тисячолікий герой*. Terra Incognita.
21. Коломієць, Н., & Шекера, Я. (Ред.). (2008). *Хрестоматія китайської літератури (від найдавніших часів до III ст. н.е.)*. ВПЦ “Київський університет”.
22. Кузин, И. В. (2018). Место трансцендентного и момент имманентного. *Вестник ВГУ. Серия: Философия*, (4), 50–62.
23. Лалуев, В. Я. (2008). Философские представления о формах связи трансцендентного и имманентного в пророчествах. *Вестник Томского государственного университета*, 316, 60–66.
24. Луговский, Г. (2015). *О природе сакрального. К истокам духовного опыта*. М. Литагент.
25. Люїс, К. С. (2023). *Проблема страждання. "Свічадо"*.
26. Медведев, А. В. (1999). *Сакральное как причастность к абсолютному*. Рос. филос. о-во; Межвуз. центр проблем непрерыв. гуманитар. образования при Урал. гос. ун-те им. А. М. Горького.
27. Меррел-Вольф, Ф. (1993). *Пути в иные измерения*. София.
28. Меррел-Вольф, Ф. (2020). *Философия сознания без объекта. Размышления о природе трансцендентального сознания*. София.
29. Отто, Р. (2008). *Священное. Об иррациональном в идее божественного и его соотношении с рациональным*. СПб.
30. Патерикіна, В. (2013). Артикуляція етимології поняття сакрального. *Культура народів Причорномор'я*, (253), 202–205.
31. Пивоваров, Д. (б. д.). Сакральное. *Научные труды профессоров Уральского института экономики, управления и права*, (2), 148–159.
32. Ростова, Н. Н. (б. д.). Сакральное как концепт. *Вестник ВГУ. Серия: Философия*, (3).
33. Сазонова, А. А. (2018). Понятие "сакральное" в теолингвистике. *Вестник Южно-Уральского государственного университета.*, (Серия: Лингвистика, 15), 65–73.

34. Смульський, Є. (2010). До питання про амбівалентність сакрального (за матеріалами праць Р. каюа, Р. отто, М. еліаде). *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*, 102, 76–80.
35. Топоров, В. Н. (1982). *Первобытные представления о мире (общий взгляд) // Очерки истории естественнонаучных знаний в древности*. М.: Наука.
36. Шелюто, В. (б. д.). Про проблему сакрального. *Проблема сакрального як світоглядна проблема*, (4), 136–149.
37. Элиаде, М. (б. д.). *Опыты мистического света*.
38. Элиаде, М. (2014). *Очерки сравнительного религиоведения*. Академический проект, Ладомир.
39. Юнг, К. (2018). *Архетипи і колективне несвідоме* (2-ге вид.). Астролябія.
40. Юнг, К. Г. (2010). *Психологічні типи*. Астролябія.
41. Юнг, К. Г. (2019). *Аіон: Нариси щодо символіки самоті*. Астролябія.
42. Best, M. (2001). *Mapping the Land : Spatial, Social and Sacred Relationships of Australian Indigenous People to Land*. Edith Cowan University.
43. FOUCAULT, M. (б. д.). Of other spaces. 23-27.
44. Hall, M. P. (1928). *The Secret Teachings of All Ages: An Encyclopedic Outline of Masonic, Hermetic, Qabbalistic, and Rosicrucian Symbolical Philosophy*. Forgotten Books.
45. HEIDEGGER, M. (б. д.). *ART AND SPACE* (С. Н. SEIBERT, Пер.).
46. Maltsev, O. (2021). *Maestro. Jean Baudrillard. The Last Prophet of Europe*. Publishing House «Patriot».
47. Roberts, E. J. (2010). *Place and the human spirit*. The Boulder Institute.